

TEISĖS SAMPRATA: LOGIKOS TAIKYMO PROBLEMATIKA

Jaunius Gumbis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentas
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 2 36 61 75

Šiame darbe analizuojamas loginis teisės normos taikymas ir teisės supratimas bei siekiama parodyti, kad analizuojant ir taikant teisės normą svarbi reikšmė turi būti teikiama kitiems veiksniams, o ne tik hipotetiniam silogizmui taikyti. Taip pat analizuojama logikos reikšmė, kai yra taikomas teismo precedentas. Atskleidžiamos loginio mąstymo problemos: logika gana dažnai pradedama naudoti kaip piktnaudžiavimo teise įrankis, be to, ji riboja išsamų teisės aiškinimą istoriniu, teleologiniu, lyginamuoju ir kitais metodais, neleidžia lanksčiai remtis teisės principais. Šios tezės nagrinėjamos iš šiandienės visuomenės aktualijų, teisinio argumentavimo pozicijų.

This article deals with logic application of legal provisions and understanding of law seeking to show that in analysing and applying legal provisions significance should be given to other factors than only to application of hypothetic syllogism. It also contains the analysis of a logic meaning when case law is applied. Problems of logic thinking are also addressed: rather often, logic is used as a tool of abuse of law; logic also restricts a comprehensive interpretation of law through historical, theological, comparative and other methods, and precludes a flexible application of legal principles. These propositions are viewed from the perspective of contemporary social issues and legal argumentation.

Įvadas

Iš teisėjo teismo proceso metu yra reikalaujama priimti teisingą sprendimą, tačiau ne visada yra sutariama, koks sprendimas yra teisingas. Visų pirma sprendimas turi būti motyvuotas, pagrįstas teisiniais ir faktiniais argumentais. Yra keletas teisinio argumentavimo būdų, pavyzdžiui, deduktinis, kai teismas iš vieno teiginių išveda kitus, kurie ir yra jo sprendimas, arba analoginis, kai teismas remiasi praeityje sukurtu precedentu, pritaikydamas jį konkrečiai dabarties situacijai. Tačiau toks

požiūris yra formalus, turbūt nėra vienas teisininkas, mokslininkas ar praktikas neabejoja, kad teismo sprendimą lemia daugelis veiksnių bei įvykių, jis randasi ne vien formaliai pritaikant teisės normą (dedukcijos metodu) ar precedentą. Teisėjas galvoja ir apie teisingą rezultatą, pagal jį pasirenka argumentavimo liniją. Sutariama, kad teismo sprendimas turi būti logiškas, t. y., naudodamas logikos taisykles, teismas turi pritaikyti konkrečią teisės normą ar precedentą. Tačiau dažniausiai teisėjas susiduria su atvejais, kai bylos faktai ir aplinkybės

nėra aiškūs arba įstatymas yra dviprasmis, išreikštas vertybiniais terminais. Šie sudėtingų bylų atvejai reikalauja iš teisėjo užimti tam tikrą poziciją, pasirinkti argumentavimo liniją. Vis dėlto reikalavimas, kad sprendimas būtų logiškas, išlieka. JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas Oliver Wendell Holmes yra pasakęs: „Loginis metodas ir forma yra giriami dėl aiškumo ir poreikio pagrįsti, apie ką mąsto kiekvienas asmuo. Bet apskritai aiškus yra iliuzija, o pagrindimas nėra žmogaus likimas. Už loginės formos slypi teismo sprendimas, paremtas konkuruojančių įstatymo normų santykinio vertingumu ir svarba, tiesa, dažnai neaiškus ir nesąmoningas, ir vis dėlto tai yra viso proceso šaknis ir pagrindas. Kiekvienam sprendimui galima suteikti loginę formą <...>. Bet kodėl mes tai darome?“ [6, p. 123].

Loginio aiškinimo vertinimas yra siejamas su Vakarų kultūros minties plėtra, jos polinkiu formalizuoti. Ištakų dažnai ieškoma modernios Europos teisės kultūros gimime. Tam tikri loginio mąstymo bruožai siejami su Romos ir Bizantijos imperijose kilusiu teisės kodifikavimu, teleologijos pozicijos formavimu Šv. Tomo Akviniečio filosofijoje bei ankstyvųjų gamtos mokslų formuojama pasaulio santvarka. Visa tai lėmė, kad daugumą socialinių ir visuomeninių klausimų buvo bandoma spręsti pasitelkus logiką. Todėl ir žmogaus atsakymas į teisinius klausimus siejamas su logika, logikos taisyklių pritaikymu. Ilgainiui logika tapo visuomenės minties plėtros ir kontrolės įrankiu. Loginis aiškinimas tapo vyraujančiu [11, p. 308].

Loginis teisės aiškinimas yra siejamas su teisinio tikrumo principu: teismo sprendimas turi būti nuspėjamas, pagrįstas

logiškai pritaikyta teisės norma. Antraip būtų sunku numatyti, kaip turi elgtis asmuo konkrečioje situacijoje, kad nesukeltų sau neigiamų pasekmių, teisininkas negalėtų duoti klientui tvirtos teisinės konsultacijos ir pan. Logika taip pat padeda užtikrinti, kad teisėjo sprendimas yra nešališkas. Demokratinėje visuomenėje, kurioje įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios yra atskirtos, logika pagrįstas teisinis mąstymas yra būtinas. Teisėjas negali kurti naujos teisės normos. Griežtai remdamasis logikos dėsniais, jis turi ginčo santykiui pritaikyti įstatymų leidėjo suformuluotą teisės normą – taip teisėjas legitimuoja savo sprendimą. Taigi nors ir suvokiama, kad teisėjo sprendimui turi įtakos daugelis išorinių veiksnių, tačiau kaip standartas ar siekiamybė tradiciškai lieka logika pagrįsto teisinio argumentavimo reikalavimas [5, p. 2–9].

Tačiau nereikėtų pamiršti, kad teisinis tikrumas, taigi ir logika, yra tik viena iš teisinių vertybių, kuri turi būti derinama su kitomis vertybėmis: teisingumu, sąžiningumu, racionalumu, sveiku protu ir kt. Išties labai sunku rasti argumentų, pagrindžiančių, kodėl logika turėtų būti absoliutinama arba dominuoti kitų vertybių atžvilgiu. Absoliutinant vieną vertybę, ribojama kitų vertybių veikimo sritis, tuo nutolstama nuo pagrindinio teisinio rezultato – teisingumo. Ribojant logikos absoliutinimą teisėje, kitoms vertybėms suteikiamas platesnis egzistavimo laukas. Teisėjas kiekvienoje byloje turi siekti protingos visų teisinių vertybių pusiausvyros, o ne rinktis lengviausią būdą – logiškai pagrįsti savo sprendimą.

Šiame straipsnyje nėra siekiama paneigti logika pagrįsto teisės aiškinimo,

juo labiau kad toks aiškinimas neabejotinai atitinka teisinio tikrumo principą, yra reikalingas demokratinėje visuomenėje. Be to, loginis aiškinimas yra aktualus šiuo metu, kai, sparčiai didėjant bylų skaičiui, loginis teisės normos pritaikymas padeda greitai išspręsti daugybę nesudėtingų bylų. Tačiau logikos reikšmė ir loginis mąstymas yra suabsoliutinamas, taikomas per daug plačiai. Vyrauja nuomonė, kad logika suteikia teismo sprendimui daugiau galios. Tačiau kartu kyla klausimas, ar toks logika pagrįstas sprendimas turi vertę teisingumo požiūriu. Šiuo darbu siekiama parodyti, kad loginis aiškinimas toli gražu ne visada padeda rasti teisingą sprendimą ir kad teisėjas negali priimdamas sprendimą remtis vien logika. Logikos trūkumai ypač aktualūs sudėtingose bylose, kuriose, skirtingai nuo paprastų bylų, kur teismo sprendimas visiškai akivaizdus vien iš teisės normos, yra sudėtingų teisės ir fakto klausimų, reikalingų visapusiškos situacijos analizės. Šiame darbe, kai yra kalbama apie teismo sprendimo priėmimą, analizuojama situacija aktuali sudėtingoms, o ne paprastoms byloms. Taip pat svarstomi atvejai, kada teisingą sprendimą tikslingiau priimti remiantis racionalumu, pragmatiškumu, morale, natūraliu teisingumo jausmu, teisėjo patirtimi, o ne vien griežtais logikos dėsniais.

Nagrinėjama tema lietuvių moksliniuose darbuose iki šiol nėra nuodugniai tirta, tačiau užsienio mokslininkų monografijose, straipsniuose ir konferencijose skaitytuose pranešimuose vis dažniau galima aptikti logikos, kaip teisės normos aiškinimo ir taikymo įrankio, analizės ir jos taikymo teisiniam argumentavimui pavyzdžių. Šiame straipsnyje pateikiamos keletas teisės filosofijos ir kitų teisės mokslo krypčių

mokslininkų teorijos, susijusios su nagrinėjama problematika.

Logika ir teisės normos taikymas

Iš teisėjo tradiciškai yra reikalaujama taikyti teisės normą remiantis logikos taisyklėmis motyvuojant įvairiais argumentais: tai garantuoja teisėjo nešališkumą, teisinį tikrumą, teisėjo nesikišimą į įstatymų leidėjo sritį. Priimdamas sprendimą, teisėjas disponuoja faktais (t. y. išorės veiksniais) ir teisės norma (t. y. vidaus veiksniais). Visa, ką reikia padaryti teisėjui, yra nustatyti faktus ir pagal juos pritaikyti teisės normą. Taigi teisėjo veikla priimant sprendimą yra teorinė, joje nelieka vietos asmeninei patirčiai, racionalumui, asmeninėms vertybėms. Teisėjo darbas yra pažintinis, kai jis nustato faktus, ir loginis, kai jis pritaiko teisės normą. Visos šios aplinkybės turi garantuoti nešališkumą, objektyvumą, o kartu tai implikuoja, kad kiekvienoje situacijoje yra tik vienas įmanomas teisingas sprendimas [11, p. 295]. Taigi logika „stumia“ teisėją ieškoti vienintelio teisingo sprendimo pamirštant, kad yra kitų teisinių vertybių. Taip teisėjai yra verčiami priimti išvadas remdamiesi logika, kuri jiems nepalieka kitų alternatyvų.

Teisėjas naudojasi deduciniu teisiniu argumentavimu iš vieno teiginių išvesdamas kitus. Tokį mąstymą galima formalizuoti kaip silogizmą: teisės norma naudojama kaip didžioji silogizmo prielaida, bylos faktas naudojamas kaip mažoji silogizmo prielaida, ir iš to daroma išvada. Pavyzdžiui:

Didžioji prielaida – antraeilį daiktą iš-tinka pagrindinio daikto likimas, jeigu su-tarties ar įstatymo nenustatyta kitaip (Civi-linio kodekso (CK) 4.14 str. 1 d. [2]). Ma-

žoji prielaida – pagrindinis daiktas buvo perduotas nuosavybės teise asmeniui A; sutartyje ar įstatyme dėl antraeilio daikto nėra pasisakyta.

Išvada – antraeilis daiktas turi būti perduotas nuosavybės teise asmeniui A.

Tačiau dedukcinis mąstymas akivaizdžiai turi tam tikrų trūkumų. Silogizmas, kad ir koks jis būtų logiškas, niekada nenurodo, ar jo prielaidos yra teisingos. Pagrindinė problema, kaip rasti tinkamą didžiąją prielaidą, – teisingai nustatyti taikytiną teisės normą. Sudėtingoje byloje nustatyti taikytiną teisę nėra taip paprasta, ypač jeigu įstatymo kalba yra neaiški ar dviprasmiška arba teisėjui tenka spręsti normų konkurencijos problemą ar taikyti analogiją. Teisės normos visada yra bendro pobūdžio, todėl kiekvienu konkrečiu atveju teisėjas turi nuspręsti, ar konkreči byloje esanti situacija atitinka teisės normoje paminėtą. Minėtoje CK 4.14 straipsnio 1 dalyje [2] teigiama, kad antraeilį daiktą išrinka pagrindinio daikto likimas, jeigu sutarties ar įstatymo nenustatyta kitaip; pagal CK 4.131 straipsnio 1 dalį [2] antraeiliais daiktais laikomi tik su pagrindiniais daiktais egzistuojantys arba pagrindiniams daiktams priklausantys, arba kitaip su jais susiję daiktai. Taigi normos yra bendros, o ar konkretus daiktas, dėl kurio yra kilęs ginčas, yra antraeilis ar ne, turi spręsti teismas. Nustatyti taikytiną teisės normą gali būti sudėtinga ne tik dėl dviprasmiškos ar netikslios įstatymo kalbos, įvardijamų kaip įstatymų leidybos trūkumai, bet ir dėl to, kad tam tikri dalykai tikslingai palikti vertinti teisėjo nuožiūra. Natūralu, kad teisės norma negali numatyti visų konkrečių atvejų, susijusių su ja reglamentuojamu santykiu. Teisiniam tekstui taip pat bū-

dinga, kad norint tinkamai jį taikyti reikia apibrėžti daugelį terminų, ir tai lems taikytiną teisės normą. Pavyzdžiui, taikant sandorių negaliojimo institutą, vienos taisyklės yra taikomos, kai šalis (ar šalys) yra profesionalai, o kitos, kai jos tokios nėra. Ar konkrečioje situacijoje šalis veikė kaip profesionalas ar ne, turės vertinti teismas ir pagal tai nustatyti taikytiną teisės normą. Taigi teisėjas privalės rasti abstrakčios situacijos, paminėtos teisės normoje, ir konkrečios gyvenimiškos situacijos ryšį. Loginis silogizmas, kuris padeda formaliai nurodyti išvadą, daugeliu atvejų teisėjui mažai gelbės [5, p. 41–57, 68]. Iššūkis „tradicinei“ logikos sampratai kyla dėl tam tikrų struktūrinių teisės aktų bruožų, pavyzdžiui, išimčių naudojimas, teisės aktų hierarchija, kolizijos, besidubliuojančios blanketinės normos, prezumpcijos, tam tikros nustatytos normos taikymo ar galiojimo sąlygos.

Taip pat nemažiau svarbu tinkamai nustatyti bylos faktus, kad juos būtų galima tinkamai panaudoti taikant teisės normą (t. y. teisingai nustatyti mažąją prielaidą). Tam, kad teismas galėtų nustatyti faktus, ginčo šalys pateikia arba teismas savo iniciatyva renka įrodymus. Vertinti, ar įrodymų pakanka, kad tam tikri faktai būtų nustatyti, o tam tikri paneigti, yra teisėjo prerogatyva. Teisėjas yra laisvas vertinti įrodymus pagal savo įsitikinimą, patirtį. Tačiau vien nustatyti faktų nepakanka. Faktai kiekvienoje byloje gali būti pateikiami ir interpretuojami labai įvairiai. Teismas turi užimti tam tikrą poziciją faktų atžvilgiu, t. y. pritarti vienos ginčo šalies pateikiamai interpretacijai ar tokią interpretaciją koreguoti. Logikos taisyklės, teisės normos ir faktų struktūrizavimas silogizmo forma ir

šiuo atveju padėti negali. O juk šie veiksmai yra vieni iš pagrindinių, kuriuos atlieka teisėjas, kad išspręstų ginčą. Tai, kaip teismas nustatys ir įvertins faktus, lems teisėjo patirtis, pragmatiškumas, racionalumas, vertybės ir t. t.

Svarbu ir tai, kad logika nepadedą teisėjui interpretuoti įstatymuose numatytų vertybių. Logika nesuteikia jokių priemonių, kuriomis būtų galima šias vertybes pasverti. Dedukcinis argumentavimas gali būti naudingas paprastose bylose, kuriose nesudėtingi faktai, aiški teisės norma. Sudėtinguose ginčiuose, bylose, kurioms reikia plačios teismo diskrecijos vertinti faktus, logika mažai gelbsti. Ji yra fikcija, kad teismas vadovavosi tik įstatymu, buvo nešališkas ir t. t. Tačiau svarbiausi kriterijai sprendžiant tokius ginčus akivaizdžiai tenka ne logikai.

Kyla natūralus klausimas, dėl kokių priežasčių reikia taip sureikšminti loginį mąstymą, jeigu tai yra tik fikcija, teisėtumo skraistė, juk daug svarbiau, kad teismas remtųsi įgimtu kiekvieno asmens teisingumo jausmu.

Viena iš priežasčių, kaip jau minėta įžangoje, – užtikrinti, kad teisėjas nesikištų į įstatymų leidėjo sritį, priimtų nešališką sprendimą. Besibylinėjantis asmuo, turintis suinteresuotumą bylos baigtimi, tikisi, kad teismo sprendimo nelems jokie subjektyvūs veiksniai, o teisėjas bus objektyvus ir tinkamai pritaikys įstatymą. Bendresniu požiūriu tai reiškia, kad visuomenė nori žinoti, kokia kompetencija yra suteikta teisėjui veikti kaip valstybės valdžios atstovui ir priimti privalomą sprendimą, kuris turi įtakos asmens laisvėms, nuosavybei ir gali būti įgyvendinamas valstybės prievarta. Visuomenė siekia, kad teismo sprendimas būtų teisėtas valstybės valdžios panau-

dojimas. Teisėjas turi griežtai apibrėžtą kompetenciją, jis turi legitimuoti savo verdiktą, priimti teisėtą sprendimą. Dėl šių priežasčių teisėjas turi pareigą ginčą išspręsti remdamasis įstatymu, o ne asmenine vertybių skale, kuri įstatymiškai nėra pripažinta. Kai teisėjo sprendimas pagrįstas tik taikomu įstatymu, tai nėra individualaus asmens sprendimas, tai yra valstybės sprendimas, kuris veikia per tą asmenį, t. y. valdžios įgyvendinimas. Tradicinė teisėtumo reikalavimo koncepcija suprantama tai kaip teisinį formalizmą sprendžiant ginčą. Teisinis formalizmas pateikia abstraktų, formalų teisėtumo modelį. Teismo argumentavimas ir sprendimo priėmimas gali būti tikrinami šiuo formaliu modeliu. Iš čia ir kyla reikalavimas, kad teisėjas pritaikytų įstatymą kaip silogizmą, naudotųsi logikos taisyklėmis, nes jos eliminuoja subjektyvumą, teisėjo nusistatymą ir vertybių skalę. Supaprastintai tariant, tam, kad teismo sprendimas būtų teisėtas, turi būti vienintelis sprendimas, kuris logiškai plaukia iš teisės normos. Teisinis formalizmas bando pasakyti, kad sprendimą kiekvienu atveju padiktuoja teisė, logika, o ne teisėjo vertybės [5, p. 167–183]. Tačiau net teisinio pozityvizmo atstovai nepaneigia, kad teismo sprendimą tam tikrais atvejais lemia moraliniai įsitikinimai ir socialinė politika. Teisinis pozityvizmas tik neigia, kad teisėjas turėtų remtis moralinėmis vertybėmis ar socialinės politikos kriterijais, kad nustatytų, ką sako egzistuojanti teisė. Tačiau, nustatęs egzistuojančią teisę, teisėjas gali nuspręsti, kad ji nepateikia atsakymo į byloje kilusį klausimą. Šiuo atveju teisėjas gali remtis neteisininiais kriterijais.

Tačiau net ir teoriniu lygmeniu toks aiškinimas nėra visiškai teisingas. Tokiu

atveju teisė tampa tik logine koncepcija: teisės taikymas tai yra klasifikavimas, sisteminimas ir išvadų darymas, o teisėjo darbas – teisės administravimas, o ne teisingumo vykdymas. Teisė yra apibrėžiama kaip lingvistinė abstrakcija, o jos taikymas kaip lingvistinis, loginis analizavimas. Teisei suteikiama baigtumo iliuzija – kiekviena situacija gali būti išsprendžiama pritaikant įstatyminę teisės normą, o kiekvieną asmens veiksma galima apibūdinti kaip arba atitinkantį teisės normas, arba joms prieštaraujantį. Teisinis formalizmas preziumuoja, kad teisėje nėra spragų. Tačiau iš tikrųjų jų yra. Neverta pamiršti ir to, kad įstatymų leidybos aparatas yra institucijų sistema, sukurta profesionaliai masinei įstatymų „gamybai“. Tačiau lygia greta jam negalima sukurti masinio teisingumo vykdymo aparato, nors ir atrodytų, kad lygiai taip pat sėkmingai būtų galima įpareigoti teismą logiškai tiksliai taikyti įstatymą. Tokie sprendimai būtų pateisinami ir teisėti, nes atitinka įstatymą, neginčijami, nes taikant įstatyminę normą logiškai teisingas yra tik vienas sprendimas, galima tik viena išvada. Pagal apibrėžimą kiekvienas elgesio variantas, kuris logiškai plaukia iš galiojančios teisės normos, yra teisėtas. Tačiau teisėjas teisės normą turi taikyti individualiam atvejui, jo funkcijos ir įstatymo naudojimas yra visiškai kitoks, nes, priimdamas teisingą sprendimą, jis yra atsakingas konkrečioms bylos šalims. Neįmanoma sukurti tokios teisės sistemos, kurioje būtų aptarta kiekviena konkreti gyvenimo situacija. Teisinis formalizmas neišsprendžia atstumo tarp abstrakčios taisyklės ir konkrečios situacijos problemos. Tam, kad išspręstų kilusį ginčą, teisėjas pritaiko teisės normą konkrečiai gyveni-

mo situacijai. Spręsdamas konkrečią problemą, jis turi įveikti visus tokios įstatymų leidybos trūkumus, kolizijas, pildyti spragas. Taigi išvada turi būti tokia, kad logika negali ir iš jos nėra pageidaujama būti vieninteliu teisinio proceso įrankiu. Taip, ji atlieka tam tikrą kontrolės funkciją: riboja teisėjo diskreciją, apsaugo nuo akivaizdžiai neteisingų sprendimų, tačiau jokių būdu jos negalima suabsoliutinti [10, p. 209–215]. Taigi teoriniu lygmeniu griežtas teisinis formalizmas yra kritikuotinas.

Praktiškai, kaip ir buvo minėta, griežtasis teisinis formalizmas neįmanomas, nes kiekvieną įstatymą aiškinant yra šiek tiek subjektyvaus vertinimo. Būtina pažymėti, kad ir visuomenė nori ne tik apriboti teisėjo laisvę (kad jis nesikištų į įstatymų leidėjo sritį ar netaptų šališkas), bet ir pajusti teisingumą bendrąja, o ne specifine teisine šio žodžio reikšme. Teismo sprendimas turi būti suvokiamas ir moraliniu ar etiniu požiūriu. Teisėjas tam tikroje situacijoje turėtų ne aklai vadovautis įstatymu, kurio priėmimą galbūt lėmė lobistų įtaka, tačiau argumentuoti ir geros moralės kriterijais, bendru visuomenės supratimu, kas yra teisinga ir ne, sąžiningumu ir pan. [5, p. 167–183].

Kartu pabrėžtina, kad atsiradęs neaiškumas ir poreikis interpretuoti nereiškia, kad teisėjai ir advokatai savo įsitikinimus, sprendimus ir vertinimus grindžia tik spėjimais ir subjektyviomis aplinkybėmis. Tai nėra bandymas palaikyti teisinio skepticizmo atstovus, teigiančius, kad byloje teisėjas nusprendžia taip, kaip nori, o faktus ir įstatymą galima interpretuoti taip, kad būtų pasiektas bet koks sprendimas. Teisininkas situaciją įvertina taip, kad, jo nuomone, pasiektas sprendimas labiau atitiktų

byloje nustatytus faktus ir būtų labiau su-derintas su taikytina teise taip, kaip ji yra interpretuojama teisės doktrinoje, nei kiti galimi tos situacijos vertinimai. Skirtingi teisininkai gali skirtingai vertinti tą pačią situaciją ir pateikti išsamių ir įtikinamų argumentų. Tai dažnai matoma tais atvejais, kai kasacinis teismas naikina apeliacinio teismo sprendimą dėl to, kad pastarasis netinkamai aiškino teisės normą. Tačiau dėl to nereikėtų manyti, kad teismo sprendimai yra nenuspėjami. Daugeliu atvejų, net ir sudėtingomis situacijomis, advokatas gali pasinaudoti doktrina, precedentais, teisininkų bendruomenėje dominuojančia nuomone ir pateikti pakankamai patikimą situacijos vertinimą ir efektyvius argumentus, o teisėjas priimti atsakingą ir teisingą sprendimą. Kritikuotinas šiuo atveju loginio teisės aiškinimo būdo suabsoliutinimas, o ne pačios teisės dviprasmiškumas. Be abejo, teisėjas logiškai pritaiko teisės normą, ir tai ypač akivaizdu paprastose bylose, tačiau teisingumo vykdymas nėra tik loginis teisės normos pritaikymas. Teisingumą vykdant taikytina teisės norma ir faktai nėra akivaizdūs. Būtent teisėjo prerogatyva yra nustatyti taikytiną teisę, nustatyti ir interpretuoti faktus, sistemiškai taikyti teisę atsižvelgiant į demokratinę santvarką ir asmens autonomiją. Šio proceso metu teisėjas interpretuoja situaciją, nusprendžia, kaip ji turi būti vertinama, kas joje yra svarbiausia, ir tik po šio proceso yra galimybė remtis formaliaja logika ir iš teisės normos ir bylos faktų daryti išvadą. Teisėjas turi suprasti, kad šalia empirinio patikrinimo ir loginės dedukcijos yra dar nemažai kitų racionalaus argumentavimo ir pagrindimo galimybių, kurių ieškoti yra viena iš pagrindinių jo pareigų. Teisėjo

supratimas, kad „standartinė“ logika mažai pritaikoma, verstų ji daugiau dėmesio skirti argumentavimui bei atsižvelgti ir į individualų bylos kontekstą bei konkretų turinį. Argumentavimas – tai pastangos racionaliai svarstant pereiti nuo faktiškai esamų nuomonių ir nuostatų prie visuotinai įprastų išvadų.

Yra tam tikros esminės vertybės: gyvybė (ir sveikata), žinios, elgesys, estetiškas jausmas, visuomeniškumas (draugystė), praktiškumas ir religija. Tačiau šiuo lygmeniu dar negalima spręsti apie teisingo ir neteisingo skirtumą. Galima spręsti tik apie tai, kas suprantama ir nesuprantama. Šios esminės vertybės yra savaime suprantamos, jos nėra išvedamos iš kokių nors teiginių ar taisyklių, jų negalima pateikti kaip silogizmo. Tačiau esminės vertybės yra pagrįstos patirtimi ir dialektiniais argumentais.

Teisei apskritai, konkrečiai teisės sistemai ar konkrečiam įstatymui apibūdinti reikia moralinio vertinimo. Tokiam teisės aiškinimui reikia analizės, interpretavimo ir vertinimo. Taigi čia mažiau vietos paliekama loginiam mąstymui, o svarbiausias kriterijus yra esminės vertybės, kurios negali būti logiškai paaiškinamos, o randasi iš mūsų patirties.

Loginio mąstymo ribos taikant teismo precedentus

Svarbu yra panagrinėti logikos ir precedentinės teisės ryšį. Nors precedentu kaip teisės šaltiniu dažniau yra remiamasi bendrosios teisės valstybėse, tačiau jis svarbus ir Lietuvos praktikoje, kai remiantis įstatymais (pavyzdžiui, Teismų įstatymo 33 str. 2 d. [3] teigiama, kad, nagrinėdami bylas, teismai vadovaujasi oficialiai paskelbtais Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teis-

mo nutarimais ir atsižvelgia į Aukščiausiojo Teismo biuletenyje paskelbtas šio teismo nutartis bei Vyriausiojo administracinio teismo biuletenyje paskelbtus šio teismo sprendimus, nutarimus ir nutartis) bei susiklosčiusia praktika, teismai naudojami sukurtais precedentais. Tai yra analoginis teisinis argumentavimas, kai teisėjas praeityje sukurtą precedentą pritaiko konkrečiai dabarties situacijai. Toks precedentas kaip teisės šaltinio naudojimas užtikrina teisinio tikrumo principą, teisės stabilumą. Precedentas yra autoritetinga nuomonė, kaip spręsti problemišką ginčą. Galbūt rėmimasis precedentu netgi yra pranašesnis už rėmimąsi bendra teisės norma.

Taikydamas šį metodą teisėjas atlieka tokius veiksmus: 1) analizuoja esamą ginčą; 2) analizuoja sukurtus precedentes; 3) analizuoja esamo ginčo ir sukurto precedento *ratio decidendi* panašumus ir skirtumus; 4) nusprendžia, ar šie panašumai ir skirtumai yra esminiai; 5) priima vertybinį sprendimą.

Teisėjas, taikydamas šį analoginį argumentavimo metodą, turi gerai išmanyti teismų praktiką, kad galėtų atrinkti potencialiai taikytinus precedentes, gebėti tinkamai struktūrizuoti ginčo situaciją ir atrinkti ginčo situacijos ir tų situacijų, kurios yra išspręstos precedentais, visus panašumus ir skirtumus. Tam padeda teisėjo įgyta patirtis, profesionalumas. Teisėjui reikėtų logiškai pritaikyti tinkamą precedentą. Tačiau toks analoginis teisinis argumentavimas ir logikos taisyklės neišsprendžia esminės problemos – kaip nuspręsti, ar dviejų situacijų (t. y. ginčo, kurį reikia išspręsti, ir precedento) panašumai yra tokie svarbūs, kad ginčą būtina spręsti taip pat, kaip tai padaryta precedentu, ar dviejų

situacijų skirtumai yra svarbesni ir jos turėtų būti traktuojamos skirtingai (prieš tai pateiktoje pastraipoje tai yra (4) veiksmas, kurį atlieka teisėjas).

Teisėjas gali remtis precedentu, kai bylos ir precedento situacijos yra pakankamai panašios, ir atvirkščiai, jei bylos situacija yra skirtinga nei precedento, jos turi būti traktuojamos ir sprendžiamos skirtingai. Prieš taikydamas precedentą teisėjas turi nuspręsti, ar bylos aplinkybės yra tiek panašios į precedente minėtas aplinkybes, kad teisingumas reikalauja, jog šios dvi situacijos turi būti išspręstos identiškai. Kitas pasirinkimas yra argumentuoti, kad tarp bylos ir precedento yra labai svarbių skirtumų, ir atitinkamai, jei vienodos situacijos turi būti traktuojamos vienodai, tai skirtingos situacijos turi būti vertinamos skirtingai.

Dviejų situacijų panašumai ir skirtumai yra svarstomi socialiniu požiūriu. Spręsdamas šį klausimą, teisėjas svarsto etiniu požiūriu, ar visuomenėje pageidaujama, kad šios dvi situacijos būtų vertinamos skirtingai ar vienodai. Dviejų situacijų atskyrimas nėra tik faktinių aplinkybių skirtumų ar panašumų nurodymas, tai yra teisėjo argumentacija, kodėl jis pasirinko vienokį ar kitokį sprendimą, kodėl taikė precedentą arba jo netaikė. Teismas naudoja moralės, teisingumo, socialinės politikos, sveiko proto (angl. – *common sense*) kriterijus, kad pateisintų rėmimąsi ar nesirėmimą precedentu. Pavyzdžiui, civilinė atsakomybė vienu atveju bus taikoma, jei asmuo elgėsi neapdairiai, remdamasis aukštesniu nei vidutinio asmens, t. y. profesionalo, elgesio standartu, tačiau kitu atveju, nors situacija ir bus panaši, teismas gali nuspręsti, kad yra neteisinga kitam

konkrečiam asmeniui taikyti tokius aukštesnius reikalavimus ir turi būti remiamasi vidutinio asmens standartu. Kuo toliau bus plėtojama teisė, tuo šis klausimas bus aktualesnis, nes daugės teismo nustatytų precedentų, konkrečioje situacijoje bus keletas anksčiau priimtų skirtingų sprendimų panašiomis aplinkybėmis ir klausimas, kurį iš precedentų taikyti, taps dar aktualesnis. Tai ypač akivaizdu kai kuriose bendrosios teisės tradicijos šalyse, kur sudaromi teismų precedentų santraukų sąvadaai, nes ieškoti atskirų precedentų tarp bylų tampa nebeįmanoma. Precedentai yra analizuojami kaip tam tikra sistema sprendimų, iš kurių reikia parinkti tinkamiausią. Priimti sprendimą ir jį pateisinti nereiškia, kad yra keletas gerų argumentų taip nuspręsti. Teisėjas turi parodyti, kad, apsvarsčius visas egzistuojančias galimybes, toks sprendimas yra tinkamiausias. Tai reiškia, kad argumentai šį verdiktą pagrindžia bent jau ne mažiau nei bet kurį kitą galimą sprendimą. Situacija bus dar sudėtingesnė, kai teismas nuspręs, kad reikia kurti naują ar keisti esamą precedentą, nes pakitusios visuomenės gyvenimo aplinkybės reikalauja tai daryti. Teismas turės svarstyti ir lyginti naują taisyklę su jau esamais precedentais ir pagrįsti, dėl kurių priežasčių jais negalima remtis, taip pat jis turės apsvarstyti hipotetines situacijas ir kuriamo precedento įtaką ateities teismo sprendimams. Juk precedentas, žvelgiant į perspektyvą, formuos teismų praktiką. Galbūt šie svarstymai ir neatsidurs bylos medžiagoje, bent jau tam, kad neparodytų, jog teismas kuria teisės normą, o ne sprendžia konkretų ginčą. Tačiau manytina, kad teisėjas, kuriam skirta funkcija formuoti vienodą teismų praktiką, mąstys ir apie savo sprendimo

įtaką ateities byloms. Todėl akivaizdu, kad tokiai visapusiškai analizei logikos taisyklių nepakanka. Toks teismo sprendimas turi atsižvelgti į socialinę politiką, viešąjį interesą, jis turi būti pragmatiškas, realistiškas ir pan. [8, p. 127–136].

Teoriškai įmanoma situacija, kad precedentas būtų suformuluotas kuo panašiau į teisės normą: t. y. kad jame būtų nurodyti visi faktai, kurie turi būti nustatyti byloje, kad būtų galima remtis precedentu. Tačiau praktikoje to nėra. Prof. E. H. Levi teigia dar kategoriškiau: *taisyklės yra keičiamos, kai jos yra taikomos. Kas yra svarbiau, taisyklės kyla iš proceso, kur lyginamos faktinės situacijos, tačiau kuris sukuria taisykles ir po to jas taiko*, teismų sprendimai visada atrodo taip, tarsi taikoma taisyklė jau seniai buvo sukurta, tačiau tai yra fikcija [5, p. 36].

Precedento esmė yra tam tikra konkrečioje byloje sukurta taisyklė. Precedentas fiksuoja faktų ir iš jų kilusių teisinių pasekmių apibendrinimą, kaip buvo išspręsta teismo konkrečioje byloje. Tačiau precedentas tik fiksuoja, kaip buvo išspręsta viena konkreti byla, o teisėjas nepriėmė ir negalėjo priimti sprendimo, kuris būtų taikomas atskirai kategorijai bylų. Jis galbūt ir atsižvelgė į teismo precedento galimą reikšmę tolesniems teismų sprendimams, tačiau negalėjo numatyti visų kilsiančių situacijų, be to, jis neargumentavo daugiau, nei reikia išspręsti konkrečiam tuo metu kilusiam ginčui. Ateities bylos bus sprendžiamos kitų teisėjų ir jiems teks analizuoti šalių elgesį, susiklosčiusią situaciją, vadovautis teisingumo jausmu ir spręsti, ar yra pakankamai svarbių byloje susiklosčiusios situacijos ir precedento panašumų, kad priimami sprendimai turėtų būti vienodai traktuojami.

Kita problema yra atvejai, kada teismas dėl susiklosčiusios naujos ekonominės, teisinės, socialinės situacijos nusprendžia plėtoti teisę ir keisti teismų praktiką. Be abejo, viena iš priežasčių gali būti teisės normos pasikeitimas, tačiau precedentai keičiami ne vien tada, kai keičiami įstatymai. Tokiu atveju teismas vadovaujasi teisingumo jausmu, racionalumu, pakitusių visuomenės vertybėmis, pragmatiškumu, patirtimi, atsižvelgia į galimą kiekvieno skirtingo aiškinimo rezultatą, tačiau logika čia negali padėti. Atvirkščiai, logika neleidžia keisti precedento – kuo plačiau ja remiamasi, tuo sunkiau yra kasaciniam teismui plėtoti teisę keičiant esamus precedentes [5, p. 11–40]. Tokia teisė darosi statiška, neatitinka visuomenės raidos tempo.

Ši problema nėra vien teorinė. Teismų praktikoje dažnai aptinkama norma, kad teismas nesiremia vienos iš šalių patektu arba žemesnės instancijos teismo naudotu precedentu dėl to, kad bylų *ratio decidendi* skiriasi. Beje, pažymėtina, kad kartais teismas nenurodo, dėl kokių priežasčių nagrinėjamos bylos ir precedento situacijos yra tokios skirtingos, kad jų negalima spręsti vienodai, apsiribojama bendra formuluote, kad bylų *ratio decidendi* skiriasi. Teismo pozicija yra aiškesnė, kai tokie argumentai bent trumpai pateikiami [13].

Taigi logikos taisyklės neišsprendžia būdingos precedento taikymo problemos – kaip nuspręsti, dviejų bylų skirtumai yra esminiai ar ne. Šiuo atveju teisėjas gali vadovautis tik bendru teisingumo jausmu, teleologiniu, kitais aiškinimo būdais, pragmatiškumu ir racionalumu.

Logika ir piktnaudžiavimas teise

Logika yra įrankis piktnaudžiauti teise. Šiuo atveju susiduriama ne su reikiamybe

priimti sprendimus atsižvelgiant į tai, ko reikalauja natūralus teisingumo jausmas, ar būtinybe nepamiršti teisės esmės, jos principų. Teisė yra socialinis reguliatorius, nustatantis tam tikrą tvarką, asmenų santykius. Ginčo atveju teisė turėtų pasakyti, kuri ginčo šalis yra teisi. Sprendimą objektyviai priima teisėjas, tačiau ginčo šalys taip pat turi įtakos sprendimui įrodinėdamos savo tiesą. Kuo sudėtingesnė byla, kuo labiau jos sprendimas nėra akivaizdus, tuo didesnė yra šalių įtaka sprendimui priimti. Sudėtingame ginče šalims dažniausiai atstovauja teisininkai profesionalai, kurie, kaip jau buvo minėta, turi specifinę teisinę mąstymą, geba pažvelgti į teisę kaip į tam tikrą sistemą bei teisėje surasti klientui naudingą normą, t. y. visų pirma yra remiamasi ne moralės taisyklėmis, teisingumu, o gebėjimu surasti normą, kuri sako, jog teisininko klientas yra teisus, bei paneigti kitos ginčo šalies nuomonę. Tada belieka įtikinti teisėją, kad būtent ta norma yra taikoma ginčo santykiui ir ji turi būti interpretuojama taip, kaip nurodo šaliai atstovaujantis teisininkas. Būdamas profesionalas, teisininkas, be abejonės, sugeba dėstyti argumentus griežtosios logikos požiūriu nepriekaištingai nuosekliai. Šiuo atveju teisėjo padėtis skirtinga. Teisėjas turėtų nuspręsti, ką ginčo šaliai teisė leidžia arba ko iš jos reikalauja [5, p. 1]. Ginčo šaliai atstovaujantis teisininkas analizuoja situaciją, suranda klientui naudingą normą ir teismui faktines aplinkybes pateikia taip, kad logiškai mąstant būtent ta norma turėtų būti taikoma ginčo santykiui. Teismas pirmą kartą į ginčą pažvelgia jau iš šalių pateiktos pozicijos. Visiems žinomas bendras teisės principas *iura novit curia*, tačiau praktika yra tokia, kad bylose, ypač sudėtingose, teisėjas labai retai remiasi

atskiru teisiniu pagrindu. Dažniausiai jis visiškai ar iš dalies priima vienos ginčo šalies poziciją. Taigi teisėjo nuomonei, kaip spręsti ginčą, turi įtakos šalys (jų teisininkai). Toli gražu ne kiekvienas teisėjas po logiškai nuoseklaus dėstymo ir argumentavimo, kad tam tikra norma turėtų būti taikoma sprendžiant šalių ginčą, išdrįstų remtis teisės principais, teisingumo jausmu ar racionalumu. Kai ginčas yra sudėtingas, teisėjui daromas ir tam tikras psichologinis spaudimas – ginčo sprendimas ne pagal logiškai pritaikytą normą, o kitus kriterijus būtų įvertintas kaip teisėjo nesugebėjimas tinkamai taikyti įstatymą ginčo santykiui.

Taigi susiduriama su piktnaudžiavimo teise problema. Teisės norma turi tam tikrą paskirtį, prasmę, siekį sureguliuoti santykius tam tikra tvarka, nustatyti prioritetus. Draudimas piktnaudžiauti teise tiesiogiai įtvirtintas ir įstatymiškai. Pavyzdžiui, Civilinio kodekso 1.137 straipsnio 3 dalyje [2] teigiama, kad *draudžiama piktnaudžiauti savo teise, t. y. draudžiama įgyvendinti civilines teises tokiu būdu ir priemonėmis, kurios be teisinio pagrindo pažeistų ar varžytų kitų asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus ar darytų žalos kitiems asmenims arba prieštarautų subjektinės teisės paskirčiai. Žalos padarymas kitiems asmenims piktnaudžiaujant teise yra pagrindas taikyti civilinę atsakomybę. Jeigu asmuo piktnaudžiauja subjektine teise, teismas gali atsisakyti ją ginti*. Tačiau teisininko profesionalo rankose, naudojant logikos principus, teisės norma pradedama taikyti mechanškai, logika neatsižvelgia į tikslą, kuriuo ši norma buvo sukurta ir kokius santykius ja siekiama reglamentuoti, kokio siekiama rezultato. Taigi kuo plačiau remiamasi logikos principais, tuo sunkiau yra išvengti piktnaudžiavimo teise.

Loginis aiškinimas ir teisės principų taikymas

Teisėjui yra keletas būdų interpretuoti įstatymą: sisteminis, lingvistinis, lyginamasis, istorinis, teleologinis ir kiti. Teisės aiškinimo būdų įvairovė rodo, kad vien loginio interpretavimo teisėjui nepakanka, kad tinkamai pritaikytų teisės normą ir išspręstų kilusį ginčą. Kiekvienas metodas yra dar plečiamas, kuriamos jų taikymo taisyklės, tam tikra hierarchijos sistema.

Kuo didesnė reikšmė suteikiama rašytinei teisei, tuo labiau didėja loginio aiškinimo vertinimas, ir atvirkščiai, kuo labiau į teisę žvelgiama iš moralės, teisingumo idėjų prizmės, tuo daugiau laisvės paliekama teisėjo diskrecijai, mąstymui. Juk visa, ką teisėjas turėtų padaryti, tai nustatyti faktus, pritaikyti aiškią teisės normą ir priimti vienintelį galimą teisingą sprendimą. Taigi įstatymo kalba tarsi turėtų atspindėti realios tikrovės situaciją, kad teisėjas, nustatęs faktus, galėtų jį pritaikyti. Logikos suabsoliutinimas reikalauja, kad teisė būtų kazuistiška, kitaip teisėjui bus sunku ją taikyti. Teigiama, kad teismas turi spręsti apie bylos faktus, o ne apie įstatymą, nes pastarasis yra teisingas, racionalus ir nekvestionuojamas. Tačiau tokia teisė būtų statiška, nekintama, pastovi, keičiantis visuomenei, ji išliktų tokia pati – fiksuojanti tam tikrą praeities situaciją. Be abejo, ji kistų, įstatymų leidėjui keičiant įstatymus, tačiau sudėtinga numatyti, kokių problemų kils ir kuria kryptimi reikia keisti teisę, todėl įstatymų leidėjas vėluotų tinkamai reglamentuoti besikeičiančius santykius.

Teisė yra tam tikra sistema, kurioje yra vidaus tvarka. Teisė turi duoti atsakymą kiekvieną kartą, kai kyla ginčas, nes teisėjas negali atsisakyti spręsti gin-

čo remdamasis tuo, jog nėra teisės normos, kuri reguliuoja ginčo santykį. Iš to ir kyla pagrindinė kazuistiškos teisės problema. Nejmanoma sukurti teisės normų, kurios aprašytų kiekvieną konkrečią gyvenimo situaciją. Todėl kuriamos teisės normos yra abstrakčios, reguliuoja tam tikrą santykių grupę. Analogiškai ir įvairiuose teisės aktuose įtvirtintos taisyklės yra normatyvinio pobūdžio, t. y. bendros, abstrakčios. Taigi reikia sutikti, kad teisinė kalba jau pati savaime reiškia tam tikrą neapibrėžtumą ir nebaigtumą. Todėl teismas ir privalo sprendimą pasiekti laipsniškai – apibrėždamas, kategorizuodamas, t. y. aiškindamas teisę tam, kad, remdamasis abstrakčiomis normomis, galėtų priimti konkrečiam atvejui būtiną sprendimą. Šia tema Kelsenas yra pasakęs, kad *normos esmė yra ne tai, kad ji yra taisyklė teismo sprendimui, bet tai, kad ji turi būti tokia taisyklė, kuri teismo sprendimo priėmimo metu yra suprantama, kaip patvirtinanti teismo verdiktą arba jo nepatvirtinanti* [11, p. 301]. Kiekvieną kartą taikydamas abstrakčią normą, teisėjas aiškina, kaip ji turi būti suprantama, jis atskleidžia teisės normos reikšmę. Tai jau yra subjektyvu, nes teisėjas ne logiškai pritaiko teisės normą, bet atskleidžia abstrakčios normos reikšmę. Reikšmės atskleidimas yra procesas, kurio metu teisė yra plėtojama ir formuojama, nes kiekvieną kartą teisės normos turinį diktuoja kintamos visuomenės nuostatos ir vertybės, besiplėtojanti doktrina, kintama istorinė situacija.

Iš pirmiau pateiktos pastraipos nereikėtų daryti išvados, kad teisė yra visiškai neaiški, o teisėjo priimamas sprendimas visada yra nenuspėjamas ir subjektyvus. Juk tam ir yra formuluojamos teisės aiški-

nimo taisyklės, kad teismas galėtų tinkamai pasverti argumentus ir atskleisti teisės normos turinį [11, p. 294–307]. Kartu toks įstatymo kalbos apibūdinimas reiškia ir tai, kad kai teisė yra taikoma realiai gyvenimo situacijai, nėra vienintelio ir teisingo sprendimo. Kad ir koks tikslus ir aiškus yra loginis silogizmas, jis negali padiktuoti vienintelio ir teisingo sprendimo.

Šioje vietoje derėtų prisiminti Kurto Godelio suformuluotas teoremas apie tai, kad kiekvienoje geroje teorijoje yra teiginių, kurie savaime yra teisingi, tačiau niekada nebus įrodyti. Kitaip tariant, kiekviena nuosekli ir oficiali sistema turi būti nebaigta. Godelio „nebaigtumo teoremos“ yra labai įdomios logikos aspektu. Vadovaujantis Godelio teorija, teiginio neišsprendžiamumas tam tikroje dedukcinėje sistemoje nekelia klausimo, ar teiginio teisingumas yra tinkamai nustatytas, ar jis gali būti apibrėžtas naudojant kitas priemones. Neišsprendžiamumas tiesiog parodo, kad konkreti dedukcinė sistema neparodo teiginio teisingumo ar klaidingumo. Žinoma, minėtos teoremos reikalauja išsamios analizės ir neturima mintyje, kad jas būtina taikyti kiekvieną kartą priimant sprendimą, tačiau šiame procese vadovaujantis logika kaip orientyru, nereikėtų pamiršti, kad ji kaip išsami teiginių sistema kartu yra nebaigta.

Teisėjas žvelgia į abstrakčias įstatymo normas, kurios diktuoja įvairius sprendimus, jis turi parinkti metodą, argumentavimo liniją, kuri pateiks tinkamiausią ginčo sprendimą. Abstrakti teisės norma tampa realioje gyvenimo situacijoje pritaikyta taisykle tik po to, kai ji yra apibrėžiama, paaiškinama, derinama prie konkrečios situacijos. Toks klasifikavimas, derinimas

nėra diktuojamas logikos, tai nėra tai, ką teisėjas randa, tai yra tai, ką teisėjas nustato ir nustato dėl tam tikrų argumentų. Aiškindamas teisės normą, taikydamas ją konkrečiai situacijai, jis taiko praktines sąsajas ir svarstymus, o ne logikos taisyklės. Logika tik suteikia įrankį susieti du teiginius, tačiau, kaip jau ne kartą šiame darbe minėta, ji nieko nepasako apie pačius teiginius. Logika – tai konstrukcija iš dviejų teiginių padaryti išvadą, tačiau, aiškindamas teisę, teisėjas visų pirma aiškina, iš kurių teiginių reikia daryti išvadą ir ką jie reiškia, tai ir yra sprendimo pagrindas. Teisėjas yra laisvas taikyti vieną ar kitą normą ar jos netaikyti, logika, kaip išvados ir teiginių sąsaja, išlieka, tačiau ji nedaro įtakos tam, kaip teismas aiškina teisės normą ir kuriuos teiginius pasirinks, kad darytų išvadą. Logika neturi savybės ir nėra skirta riboti teisėjo galimybių argumentuoti ir išmąstyti sprendimą. Mokslas (teisės) yra diktuojamas patirties, teiginiai ir išvados iš jų yra patikrinami visuomenėje, socialinėje aplinkoje. Vystymasis reiškia vis tobulėjantį gebėjimą priimti laikiną sprendimą konkrečiai situacijai. Tai, kad vienoje situacijoje buvo priimtas konkretus sprendimas, nereiškia, kad ateityje tokiame pačioje situacijoje bus priimtas analogiškas sprendimas. Jeigu teisėjo patirtis, atsiradusi po pirmesniojo sprendimo, sakys, kad naujai susiklosčiusioje analogiškoje situacijoje reikia kitokio sprendimo, jis ir priims kitokį sprendimą, ir logikos taisyklės neapribos jo galimybės to padaryti. Šis aiškinimas priverčia pripažinti, kad teisingumo vykdymas nėra tobulas, kad nėra vienintelio teisingo sprendimo. Tačiau netgi nebūdamas absoliučiai tobulas, jis yra praktiškas [11, p. 307–313].

Daugelyje sudėtingų bylų yra galimi keli sprendimo variantai, todėl skirtingi aiškinimo būdai lems skirtingas išvadas. Netgi jei teisės aiškinimo taisyklės nenurodo, kuriam iš galimų aiškinimo būdų turėtų būti suteiktas prioritetas toje situacijoje, išlieka sprendimo pagrindimo principas – teisėjas turi priimti tą sprendimą, kuris yra bent jau ne mažiau pagrįstas nei bet kuris kitas įmanomas sprendimas. Kiekvienoje situacijoje visi argumentai turi būti lyginami, pasveriami, lyginami su bendromis taisyklėmis ir teisės principais [8, p. 137–140].

Verta pažymėti, kad teismo diskrecija interpretuoti ir aiškinti teisę turbūt plačiausia yra bendrosios teisės tradicijos valstybėse, kur daug dėmesio skiriama pragmatiniam požiūriui, sveikam protui (*common sense*), praktiškumui. Be abejo, priimtina (turbūt labiau teoriškai, ne taip plačiai kaip bendrosios teisės tradicijos šalyse) ji yra ir kontinentinės teisės atstovams. Lietuvos teismai tik šiek tiek daugiau nei prieš dešimtmetį pasuko link vakarietiško teisės tradicijų, tačiau šiandien jau net ir Lietuvoje teismų teisę interpretuoti, aiškinti teisę yra nekvestionuojama. Todėl yra įprasta, kad bent jau aukštesnės pakopos teismai aiškina, interpretuoja teisę, nevengia plečiamai ar siauriamai taikyti teisės normų. Šios teisės aiškinimo, interpretavimo tradicijos yra labiausiai plėtojamos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Aukščiausiojo Teismo. Vis dėlto įstatymiškai jos įtvirtintos gana lakoniškai, neišsamiai: pavyzdžiui, Civilinio proceso kodekse tik trumpai numatyta, kad vienas iš civilinio proceso tikslų yra aiškinti ir plėtoti teisę (2 str.). Vėl būtų galima prisiminti kritiką, kad teismų pareiga yra taikyti teisę, o ne ją kurti, tai yra įstatymų leidėjo prerogatyva,

o teismai tarsi patys taip neva numato sau teisę interpretuoti ir plečiamai ar siaurinaimai aiškinti teisės normas. Tačiau realiai tokia teismų teisė Vakarų tradicijų valstybėse yra pripažįstama ir labai gerbiama, o ir Lietuvoje sulaukia labai nedaug kritikos. Geras to pavyzdys yra Europos Sąjungos konkurencijos teisė, kurios formavimą labiausiai lėmė Bendrijos teismų kuriami precedentai. Už konkurencijos politikos įgyvendinimą atsakinga Europos Komisija leidžia pranešimus, kuriuose supažindina su būsima Komisijos politika šioje srityje, jos požiūriu aktualiais klausimais, tačiau Komisija juose pabrėžia, kad pranešimas nepažeidžia Bendrijos teismų pateikto atitinkamų nuostatų aiškinimo, nedaro jam įtakos [1, p. 7]. Tai rodo, kad ši institucija pripažįsta ir gerbia teismų teisę interpretuoti, aiškinti ir plėtoti teisę.

Kaip pavyzdį galima paanalizuoti istorinį aiškinimą ir jo svarbą, tai ypač aktualu žinant Lietuvos istorinę praeitį. Pasisakydamas dėl senojo Civilinio proceso kodekso taikymo, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pabrėžęs, kad: „Laikotarpis, kurio metu naują valstybinę, politinę, ekonominę santvarką įgijusioje valstybėje taikomi iki jos gyvavusioje valstybėje priimti teisės aktai, šių aktų taikymo prasme laikytinas „pereinamuoju“: kitos ar buvusios valstybės įstatymai tam tikrą laiką gali būti taikomi, tačiau ne taip, kaip tai buvo daroma juos priėmusioje valstybėje, o atsižvelgiant į pasikeitusius visuomeninius santykius. Remiantis istoriniu teisės aiškinimo principu, teisės normos turi būti taikomos istoriškai įvertinus laikmetį, kada jos buvo priimtos, bei po to įvykusius esminius visuomenės ir valstybės ekonominio, politinio ir socialinio funkcionavi-

mo pasikeitimus. Taigi vertinant, aiškinant ir taikant teisės aktus, priimtus iki 1990 m. kovo 11 d., būtina atsižvelgti į iš esmės pasikeitusias Lietuvos Respublikos visuomenės gyvenimo ir valstybės funkcionavimo politines, ekonomines, socialines bei kitokias sąlygas. Todėl, aiškinant ir taikant Lietuvos Respublikos CPK 479 str. 1 d., privalu atsižvelgti į istorines šios normos atsiradimo sąlygas.“ [14]

Byloje svarbu tai, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis istoriniu teisės aiškinimu, naikino apeliacinio teismo nutartį, kurioje ta pati teisės norma logiškai buvo pritaikyta visiškai tinkamai.

Tai, kad teismai naudoja pakankamai daug teisės aiškinimo taisyklių, kurios, žvelgiant iš pozityviosios teisės pozicijų, netgi nėra įstatymiškai įtvirtintos, rodo, jog teismui nepakanka vien loginio aiškinimo. Kiekvienu konkrečiu atveju teismas renka argumentus – vienus stipresnius, kitus silpnesnius, vienus labiau aktualius konkrečiai situacijai, kitus mažiau, kad įtikintų šalis ir visuomenę ir priimtų kompromisinį sprendimą, pasirinkdamas, kurias vertybes ginti pirmiausia, kurioms teikti prioritetą. Ypač tai aktualu sudėtingose bylose, kuriose paprastai nėra vienintelio „tinkamo“ sprendimo, kuris plauktų kaip loginė išvada taikant teisės normą, todėl teismas naudoja interpretavimo taisykles, kad pasvertų argumentus ir pasirinktų tinkamesnį sprendimą. Be abejo, priimdamas sprendimą, teismas nurodys, kurią teisės normą taiko, ir pateiks argumentų, turbūt ir nediskutuodamas pats su savimi, kokie kiti galimi bylos sprendimo variantai, tačiau tai nereikia, kad sprendimas buvo akivaizdus ir teismui nekilo jokių sunkumų pritaikant įstatymą. Juk apeliacinio teismo sprendimai, kurie

yra puikiai pagrįsti ir argumentuoti, taip pat yra keičiami kasacinėje instancijoje, o Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tokiose bylose remiasi kitais argumentais, kurie, anot jo, yra svaresni [10, p. 215–216].

Be to, teisės aiškinimas užtikrina teisės gyvavimą, garantuoja tai, kad teisė plėtojasi kartu su besikeičiančia visuomene, pasaulėžiūra. Be aiškinimo ir interpretavimo teisė negalėtų egzistuoti, ji būtų statiška, sustabarėjusi ir sunkiai pritaikoma, todėl nebeatiktų visuomenės lūkesčių.

Priimdamas sprendimą, teisėjas turėtų atsižvelgti į daugybę kriterijų, atmesdamas tik tuos, kurie negali būti taikomi kartu su oficialiu šaltiniu. Iš visų galimų variantų, kurių reikalauja teisė, teisėjas turėtų pasirinkti vieną, kuris yra moraliai, bet ne logiškai vertingiausias.

Teisę reikia interpretuoti. Teisiniai teiginiai yra dabartinės teisės praktikos interpretavimas. Teisė ir teisės teorija yra geriausiai suprantama kaip konstruktyvios interpretacijos procesas. Teisėjas yra tarsi literatūros kritikas, atskleidžiantis tikrąją kūrinio – įstatymo – esmę. Konstruktyvus interpretavimas yra ir formos suteikimas interpretavimo objektui, ir kartu to objekto formos šaltinis, todėl interpretuojantis asmuo negali nukrypti nuo interpretavimo objekto ir nurodyti bet kokią reikšmę. Kartu teisėjas, sprenddamas bylas, turėtų atsižvelgti į teisės integralumą, siekti, kad ji būtų nuosekli, pirmenybę teikti tokiai interpretacijai, kuri būtų vienoda moralės požiūriu. Dworkinas teigė, kad ankstesnius įstatymus ir argumentus, kuriais rėmėsi teisėjai, sprendami ankstesnes bylas, reikia aiškinti. Kai kuriais atvejais abejonių dėl

teisingo interpretavimo nekils dėl to, kad bus vienintelis interpretavimo variantas, tinkantis ginčui spręsti. Tačiau pakankamai dažnai bus galimos kelios skirtingos interpretacijos, kurias būtų įmanoma pritaikyti ginčui išspręsti. Tada teisėjas turėtų nuspręsti, kuri interpretacija labiau atitinka moralės kriterijus. Lygindamas galimus ginčo sprendimo variantus ir moralinį jų vertingumą, teisėjas vėlgi turės interpretuoti.

Dworkinas taip pat nurodė teisinės praktikos faktus, kurių negalima paaiškinti iš teisinio pozityvizmo pozicijų. Visų pirma Dworkinas teigia, kad teisininkai diskutuoja net dėl paprasčiausių teisės sistemos aspektų (kaip aiškinti dviprasmiškus įstatymus ar kaip tiesiogiai taikyti konstitucijos nuostatas), o ne tik dėl „ribinių“ bylų. Dworkino teigimu, nėra paprasto teisės, „kokia ji yra“, apibūdinimo. Teisę, „kokia ji yra“, galima atskleisti tik interpretuojant, o tam būtina nuspręsti, kokia interpretacija geriausiai atitinka reikalavimą, suformuotą teisės šaltinyje. Teisė, „kokia ji yra“, – tai rinkinys įstatymų ir teismo sprendimų, kuris yra tik medžiaga interpretuoti. Taip pat Dworkinas pažymi, kad moralinis įvertinimas yra integrali teisės aiškinimo ir suvokimo dalis [6, p. 8–19].

Teisė yra neaiški, bendro pobūdžio, ją reikia ne tiesiog pritaikyti, o interpretuoti, aiškinti ir parinkti tinkamiausią sprendimo variantą. Taigi į teisę ir jurisprudenciją žvelgiant iš prigimtinės teisės, ypač moderniosios prigimtinės teisės pozicijų, loginiam mąstymui būtų paliekama daug mažesnė reikšmė. Prigimtinė teisė palieka daugiau vietos racionalumui, natūraliam teisėjo teisingumo jausmui.

Išvados

1. Šiuolaikinis teisės mokslas turėtų orientuotis į teisinės realybės tikimybinį procesą, o ne vien į griežtus logikos dėsnius. Daugiau dėmesio turėtų būti kreipiamas į tai, kaip loginis argumentavimas veikia praktikoje, analizuojant jį bendraujančių socialinių protingų asmenybių kontekste.

LITERATŪRA

Norminė literatūra

1. Komisijos pranešimas dėl teisės susipažinti su Komisijos dokumentais byloje pagal EB sutarties 81 ir 82 straipsnius, EEE sutarties 53, 54 ir 57 straipsnius bei Tarybos reglamentą (EB) Nr. 139/2004 taisyklių. ES Oficialusis leidinys C 325, 2005 12 22.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 74-2262.
3. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1994, nr. 46-851.

Specialioji literatūra

4. ALLEN, L. E. Symbolic Logic: A Razor-Edged Tool for Drafting and Interpreting Legal Documents. *Yale Law Journal*, 1957, no. 66.
5. BURTON, J. *An Introduction to Law and Legal Reasoning*. Boston; Toronto: Little, Brown and Company, 1985.
6. FEINBERG, J.; and COLEMAN, J. *Philosophy of Law*. Seventh Edition. Thomson: Wadsworth, 1980.
7. PRAKKEN, H. AI and Law, Logic and Argument Schemes. *Argumentation*, 2005, no. 19.
8. SANTORIUS, R. The Justification of Judicial Decision. In AARNIO, A.; and NEIL MACCOR-

2. „Standartinė“ logika turi problemišką pritaikymą teisėje, kur turi vyrauti vertybėmis grindžiamas teisingumas, patvirtintas tinkamo argumentavimo. Teisinis tikrumas, kaip ir logika, yra tik viena iš daugelio teisinių vertybių, kuri turi būti derinama su kitomis vertybėmis.

MIC, D. (eds.). *Legal Reasoning*. Volume I. Dartmouth; Aldershot; Hong Kong; Singapore; Sidney, 1992.

9. SOETEMAN, A. *Norm and Logic. Remarks on Logic and Rationality in Normative Reasoning, Especially in the Law*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1991.
10. VARGA, C. Heterogeneity and Validity of Law: Outlines of an Ontological Reconstruction. In VARGA, C. *Law and Philosophy. Selected Papers in Legal Theory*. Budapest, 1994.
11. VARGA, C. The Nature of the Judicial Application of Norms. In VARGA, C. *Law and Philosophy. Selected Papers in Legal Theory*. Budapest, 1994.
12. VERHEIJ, B. *Logic, Context and Valid Inference. Or: Can there be a Logic of Law?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.jurix.nl/pdf/j99-10.pdf>>.

Teismų sprendimai:

13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. rugsėjo 18 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-827/2000, *J. Č. v. V. R. ir A. S.*, kat. 37.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1998 m. sausio 5 d. nutartis c.b. Nr. 3k-1/1998, *V. S. v. JAV ambasada*, kat. 1.

CONCEPT OF LAW: PROPOSITION OF APPLICATION OF LOGIC

Jaunius Gumbis

S u m m a r y

Legal formality in its strict meaning is impossible because each stage of interpretation of law involves more or less subjective assessment. Society does not only strive to restrict a judge's freedom but also to perceive justice in general, not specific legal, sense. A court judgement should also be conceived in moral or ethical sense. A judge should, in a particular case, ground his judgement on criteria of good morals and general public understanding about what is fair and what is not, common sense and his experience, rather than following blindly the law which maybe has been adopted under the influence of lobbyists. Besides, the rules of logic do not serve to resolve the issue characteristic to application of case law – how to decide whether the differences between two cases are material or not. Here, a judge may only rely on general sense of justice, theological and other ways of interpretation, pragmatism and rationality.

When making the principles of logic absolute, a legal provision is applied mechanically. Logic does not take into account the purpose for which this provision has been created, what legal relations has such provision intended to regulate and what result has been sought. Accordingly, a more extensive

reliance on the principles of logic makes it more difficult to avoid an abuse of law.

When passing a judgement, a judge should take into consideration a number of criteria, dismissing only those which cannot be applied along with an original source. From all possible versions required by law, a judge should choose one which is most valuable from moral, not logic, perspective. The largest weight on logic interpretation while passing judgements restricts unreasonably the use of legal principles and other methods of interpretation of law, which results in the absence of moral assessment in judgement. Consequently, a court judgement, however logical, may be socially unjust and therefore valueless in the eyes of the public. Thus, the making of the meaning of logic absolute in law leaves less space for law itself, legal argumentation and simple human and public values the protection whereof must be ensured by law.

Proper interpretation of law secures the existence of law and guarantees its development along with changing society and its views. Law could not exist without interpretation where justice, morality and common sense prevail. Otherwise, law would be static, stiff and hardly applicable in practice – it would fail to meet public expectations.

Įteikta 2010 m. balandžio 6 d.

Priimta publikuoti 2010 m. birželio 30 d.